

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1991
FORFATTER:	Hans H. Worsøe
TITEL:	Menneskeskæbner fra 1600-tallets Vonsild.
KORT RESUME:	Landbefolkningen under kejserkrigen og svenskekrigene, skildret af pastor Johannes Røde i perioden 1685-1706.

Menneskeskæbner fra 1600-tallets Vonsild

– hvad de ældste fortalte pastor Råde om deres liv i en urolig tid

Af Hans H. Worsøe

Mandag den 23. februar 1685 gav pastor Hans Råde gamle Maren Madsdatter og hendes mand og husbond Nis Christensen den sidste nadver hjemme i deres bolig i Vonsild »hun på sengen, han ved bordet siddende«, som præsten noterede i kirkebogen.

Der var tale om 2 af sognets ældste beboere, idet hun var født i 1606, han i 1609. Begge var svagelige, og i begyndelsen af foråret døde de da også, hun i slutningen af april, han i begyndelsen af maj. Som man ofte ser det i ældre tid, havde vinteren tæret så hårdt på kræfterne, at de gamle folk ikke klarede foråret. Men inden da havde de nået udførligt at berette om deres liv til præsten.

I perioden 1685-1706 er det gennem pastor Hans Råde omhyggeligt nedskrevne nekrologer i Vonsild kirkebog muligt at komme tæt ind på befolkningen, dens sammensætning og de enkelte mennesker. Gennem de her fortalte menneskeskæbner får man desuden et undertiden ganske detaljeret billede af tiden. De ældste beboere havde gennemlevet en af de mest dramatiske perioder i landets historie, hvor Danmark som stat var nær ved sin udslettelse, og hvor befolkningen i store dele af Jylland selv var nær ved at blive udryddet på grund af krig og pest. Værst af alt var tilsyneladende de polske hjælpetroppers hensynsløshed. I mange tilfælde blev byerne tilflugtssted for flygtningene fra de hærgede og afbrændte landdistrikter, og som sådan fungerede også Kolding. Der er 3 perioder, der igen og igen vender tilbage i beretningerne: Kejserkrigen 1627-29 (Da kejserens folk var i landet), Tørstenssonkrigen 1643-45 (Den første svenske tid) og

Carl Gustav-krigene 1658-60 (Den sidste svenske tid) med de polske hjælpetroppers hærgen 1658 og den derpå efterfølgende pestepidemi i 1659. De folk, der blev gamle i Vonsild sidst i 1600-tallet, havde alle set døden i øjnene og mistet nogle nærtstående slægtninge. At de selv havde overlevet var i mange tilfælde nærmest en tilfældighed, og det har givetvis præget dem.

Under polakkernes plyndringer og pestens hærgen døde så mange af beboerne i Vonsild, at der efter freden måtte en omfattende tilflytning til for at få gårdene befolket og byen bragt på fode. Det var unge folk, der flyttede til, folk, der var født i 1630erne og 1640erne. Dette sammenholdt med dødens høst blandt den ældre del af den oprindelige befolkning gav en skæv aldersfordeling i sognet. Da det nøjagtige befolkningstal kun lader sig udregne ved indgående undersøgelser af bl.a. altergangslisterne, skal der ikke opstilles nogen procentberegning, men blot konstateres, at der i forhold til det, vi kender i dag – og også i forhold til 1600-tallets »normalsamfund« – var mange yngre og få gamle. Den kortere gennemsnitlige levealder trak ikke så meget i den retning, som man skulle tro, idet det var den høje børnedødelighed, der i afgørende grad trak gennemsnitslevealderen nedad.

Selve begrebet »gammel« er også relativt, og der kan ikke være tvivl om, at man dengang tidligere blev betegnet som gammel, end vi ville gøre det i dag. I indbyggerfortegnelsen fra ca. 1685 findes der således en liste over »De ældgamle kvinder, deres navne og alder«. Det drejer sig om 4 personer, hvis alder var mellem 55

og 74 år! De to ældste, Lene Jørgens og Maren Jacobs, der var født henholdsvis 1615 og 1611, vil vi stifte nærmere bekendtskab med nedenfor, under navnene Lene Ebbesdatter og Maren Laursdatter, idet jeg til denne undersøgelse har udvalgt alle, der ved fortegnelsens anlæggelse var fyldt 67 år. Dette passer sammen med, at de yngstes fødselsår dermed bliver 1618, året for 30-årskrigen udbrud og således begyndelsen til de mange trængsler.

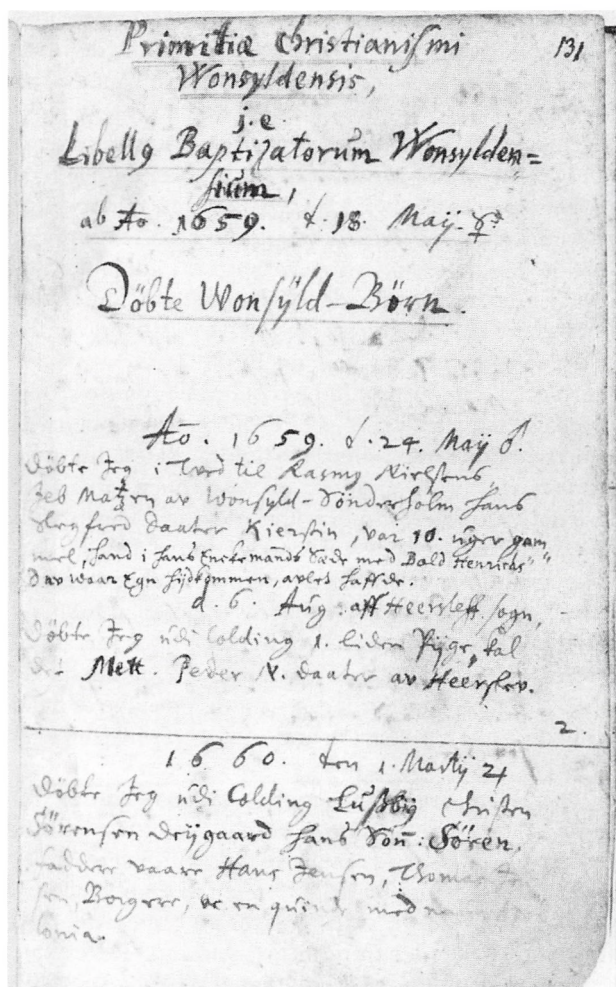
Den følgende skildring kommer dermed til at omfatte 16 personer, idet der i Vonsild i 1685 var ialt 12 kvinder og 4 mænd, der var født 1618 eller tidligere. Kvindernes alder fordeler sig jævnt fra 79 til 67 år, altså med fødeår mellem 1606 og 1618, medens de 4 mænd var henholdsvis 78, 76, 70 og 67 år gamle, altså født 1607, 1609, 1615 og 1618. Ægteskabeligt fordeler de sig med 2 ægtepar, 2 ældre mænd gift med yngre koner (henholdsvis 2. og 3. ægteskab) samt 9 enker. Kombinationen ældre kvinde gift med yngre mand forekommer kun een gang. Det kan for flertallet af enkeres vedkommende forklares ved, at de ved enkestandens indtræden var så forarmede, at de ikke udgjorde noget økonomisk tillokkende parti og samtidig havde nået eller nærmede sig den alder, hvor de ikke længere kunne forventes at ville få børn.

De her omtalte 16 personer døde alle inden for de næste 18 år, og det må anses for usandsynligt, at der har været yderligere gamle folk i Vonsild i 1685, som overlevede pastor Råde, og som dermed kan forrykke antallet. Derimod kan der have været enkelte ældre, som i løbet af perioden flyttede bort. Som det vil fremgå af det følgende, var det nemlig ikke alle ældre, der var bofaste.

Hvis man tager hele perioden, der dækkes af pastor Rådes kirkebog under et, var der 15 mænd, der nåede at blive 67 år eller derover, men ingen rundede de 80. For kvindernes vedkommende er det samlede antal 29, altså næsten det dobbelte, og af disse nåede de 9 at passere de 80 år. Gennemsnitslevealderen for de 16

personer, der er født 1618 eller før, blev for mændenes vedkommende 76, for kvindernes 81. Da der som nævnt var flere kvinder end mænd, giver det et samlet gennemsnit på 79,9 år.

Ældst af alle blev *Maren Laursdatter*, født 1614 død 1703, som ved sin død havde levet »13 uger i hendes halvfemsindstyvende år«. Der er næsten noget symbolsk i dette, idet hun på mange måder personificerede det gamle Vonsild, tiden og slægterne fra før krigen og ødelæggelserne satte ind. Hun var dog ikke nogen helt almindelig bondekone, og hun hørte til den gruppe, som af præsten omtaltes som matronerne, i dette tilfælde »den dydefulde, bedagede matrone, ærlig-from, gudfrygtig og nu salige Maren Laursdatter, salige Peder Paulsens efterladte enke«. Til hendes levnedsbetretning hørte også hendes fortælling om familien, og vi får der et godt indtryk af, hvorledes bønder, degne, præster og købstadsbeboere var knyttet sammen med slægtskabsbånd. Hendes fader Laurs Matthsén havde været degn i Vonsild og Dalby sogne og var selv ud af en søskendeflok på 14 fra Vonsild præstegård. På mødrene side nedstammede faderen fra den første evangeliske præst i Vonsild, Anthonius Brand(e). Trods den store børnedødelighed var kun 3 af søskendeflokken i præstegården døde som spæde, medens ni nåede voksenalderen og selv blev forældre. Ældst var Anthon Matzen, der blev præst i Vonsild, og hvis søn og sønnesøn fik skæbnefællesskab, idet de begge blev præster i deres fødesogn og begge døde i tiden 1658-59. Pastor Råde afløste den yngste og giftede sig med hans enke. En anden broder, Jens Matzen, blev præst i Stenderup. To af brødrene, Iver og David kom til Kolding, hvor også søsteren Maren blev gift. Med sin mand, rådmand Otto Gregersen, blev hun moder til byens senere borgmester, tolder Gregers Ottosen, og til Anthon Outesén i Vestergade i Kolding. Blandt de øvrige søskende blev en søster gift ind på den store gård Varmark, en med herredsfoged Peder Pedersen på Strårup, en i Vonsild og en i Stenderup.

Pastor Hans Røde havde en lille og sirlig håndskrift. Her er de få indførelser over døbte i Vonsild i 1659-60. Originalen måler 9,7×15,7 cm.

Laurs Matthesen, den salige afdødes fader, berettede hun, blev sat i den latinske skole i Kolding og var i huset hos sin faster Maren. Her blev han imidlertid smit-

tet med en alvorlig sygdom, hvoraf to børn og en amme i huset døde. Efter godtfolks råd blev han for at komme sig sendt til Carlsbad i Bøhmen »et varmt, sydende bad for at han kunne bruge samme vand og indtage visse dele deraf og svede og bade sig i det«. Han blev så rask, at han kom hjem igen og overtog degneembedet, efter at hans broder, sognepræsten, havde overtalt (!) den hidtidige degn til at opgive det. Han blev gift med Maren Nielsdatter Brun, hvis moder var præstedatter fra Føns, og hvis fader Nis Hansen Brun havde lagt træløftet i den gamle, nu nedrevne, kirke i Vonsild, hvor hans navnetræk stod sammen med kirkeværgernes. Brylluppet stod 1613, og Maren blev født som den ældste af 6 børn.

Hele sin barndom og ungdom var hun hjemme, hvor hun lærte både at sy og spinde, og i 1639 blev hun gift med Peder Paulsen fra Frørup, som hun fik to døtre med. Om deres liv skriver præsten videre. »Med hendes mand har hun levet og fristet 2 svære krigstider og set vor by uddød og ganske forarmet af den svenske tid, hvor hun og hendes mand antog deres gård igen øde og købte den med dyrt mon endda« (d.v.s. med store omkostninger). I 1668 blev datteren gift med Albert Petersen, som de tog ind på gården. Han måtte imidlertid gøre krigstjeneste for sin gård i det holstenske nationalregiment, og i 1678 omkom han, formentlig ved en vådeskudsulykke, på Sjælland. Datteren sad enke 4 år på gården, men blev påny gift 1682 og hele tiden havde hendes forældre boet på gården, og det fortsatte de med, indtil de døde: han i 1684, hun 19 år senere. Datteren får det skudsmål, at hun havde plejet og tjent sin moder med al datterlig huld og trofasthed, så hun ikke havde vidst af nogen nød eller trang at sige.

Selv om Maren Laursdatters liv ikke har savnet dramatiske tildragelser og naturligvis er blevet præget af de turbulente tider, vidner dette levnedsløb dog også om, at man godt kunne få et harmonisk livsforløb, i det mindste, når man tilhørte de øvre sociale lag.

I begyndelse af artiklen blev ægteparret *Maren Mads-*

datter og Nis Christensen nævnt. Også disse var oprindeligt hjemmehørende i Vonsild, hvor de var født henholdsvis 1606 og 1609. Måske hører også deres overlevelse sammen med, at de også var placeret i den solide ende af gårdmandsstanden og i et miljø, hvor man kunne og var indstillet på at hjælpe hinanden bl.a. med bofællesskab. Som værende født i juli måned, tre uger før Olai dag 1606 var hun i 1685 Vonsilds ældste beboer. Hendes far havde tjent på en af byens store gårde i 5 år, da manden døde, og han drog ind til enken, der sad med tre børn. Sammen fik de kun denne ene datter, og da hendes moder døde 1613, opdrog hendes halvsøskende hende i moders sted. Hun boede på gården til hun som 31-årig blev gift med Nis Christensen og fik egen husholdning. Efter nogle års forløb bad de tre halvsøskende dem imidlertid om at flytte tilbage »og de var sammen i god fortrolig og fredelig omgængelse indtil den første svenske tid (Torstenssonkrigen), da de døde anno 1644 alle indenfor 9 uger«. Og - følger præsten til - søsteren kan ikke noksom roses af hendes forstandighed og fromhed, der elskede og var god ved Johanne Nisdatter (det er Nis Christensens og Maren Madsdatters datter) - mere end en moder kunne være.

Om livet på gården i de følgende år hedder det i Nis Christensens levnedsløb: »Den salige mand har ikke ædt sit brød i band(lysning), men udi sit ansigts sved ernæret sig ærligt og vel, udstod to hårde fjendetider og kom i den sidste fra al hans timelige velfærd, tog alting på baret (fra bar bund) efter polakkerne og hjalp sig meget kummerligt indtil de fik noget af pløje med og at så«. I polakkernes tid havde de måttet drage fra hus og hjem til Kolding, og da de kom tilbage efter freden, hedder det om den da 19-årige datter, Johanne, at hun som den ældste stræbte af al magt, så de fik en ko og to heste. Fra omkring 1654 og tre år frem havde de haft en karl på gården, som hed Jens Sørensen. Han var draget vest på for at klare sig og tjente nu hos borgmester Anders Svane i Ribe. Han må have efterladt sig et godt indtryk, for »da folket her i byen kom til går-

dene igen, da overlagde Maren Nisses det med hendes mand, hvorledes Jens Sørensen havde tjent dem før fjendetiden, og havde opført sig from, tro og stille, og da de havde deres datter Johanne, som var blevet voksen, blev det lagt i bånd med Gud og deres venner, at han kom hjem til Vonsild 1663 ved påsketid«. De blev trolovede til pinse og gift den 29. oktober. Om brylluppet hedder det, at det stod »udi en køn hæderlighed, som da var noget nyt og sært den tid i vores menighed«. Er det det første af de store bondebryllupper, der senere blev så karakteristiske for de velstående gårdfolk, der her nævnes i Vonsild 1663?

Fra da af gik det fremad, »og Gud begyndte straks at velsigne deres næring, så de var blandt de bedste i formue i denne menighed. De holdt et skikkeligt hus, forligtes vel, og de samlede alle, og ingen adspredte dem det«. Om deres to overlevende døtre, deriblandt Johanne, som de boede hos, hedder det, at de viste datterlig ærbødighed. De to gamle folk døde med ganske kort mellemrum. Hun blev begravet 26. april 1685, og han døde 8 dage efter hendes lig var blevet ført ud af gården. Han fik det skudsmål af præsten, at han havde fredet marken som en ærlig grande og nabo - hvad man ikke altid kan sige om andre! - og var med sit eget fornøjet.

Også det andet gamle ægtepar *Michel Sørensen og Karen Nielsdatter*, der var født henholdsvis 1607 og 1610, døde med ret kort tids mellemrum, hun i september 1686, han i februar året efter. Ingen af dem var født i Vonsild, men begge i den nærmeste omegn af Kolding: han i Stenderup og hun i Almind. Deres veje krydsede hinanden i Kolding, hvor de blev gift i 1638, og først efter krigstiden flyttede de til Vonsild. Af deres 5 børn døde 2 som små, en datter døde i København, endnu en datter var gift der med den franske underhofkok, Anthonie Gavantie, medens den yngste datter, Maren, havde tjent rundt omkring, men kom til Vonsild, da moderen blev syg, og plejede hende og også senere faderen.

Medens Hans Råde ikke skriver meget om Karen Nielsdatter, kan vi i store træk følge Michel Sørensen gennem hele livet. Dette skyldes ikke mindst, at præsten begår diskretionsbrud ved at indføre hans betroelser under skriftemålet i kirkebogen – ganske vist på latin, men alligevel. Den gamle mand, der var sengeliggende sine sidste 1½ år, var nemlig plaget af samvittighedskval og frygtede, at han var blevet ramt af en bandstråle fra ejeren af en hest, som han engang i sin ungdom havde tilegnet sig uretmæssigt og solgt.

Michel Sørensen var som nævnt født i 1607 i Stenderup. Efter at have været ude at tjene nogle år kom han 2 år i skole i Kolding hos Michel Regnemester, hvor han lærte at skrive og regne. De næste 20 år ernærede han sig ved at rejse med handel til Danzig og Königsberg, først for andre og sidst for sig selv, efter at han i 1638 var blevet gift. Indtil polaktiden boede han i Kolding, hvor han havde sit gode udkomme. Efter nogle år at have boet i Strandhuse kom de til Vonsild, hvor han tog tjeneste forskellige steder. Da han var 73 år gammel, i 1680, var han ude for et røverisk overfald, som han aldrig helt kom over, og det sidste halvandet år lå han i sengen, således at de måtte leve af, hvad fromme mennesker sendte dem. Overfaldet i 1680 fandt sted i maj måned i Tyrstrup, idet to ryttere udplyndrede ham indtil den bare skjorte, slog ham med deres karabiner i livet og i hovedet, indtil det var »ganske knust og slået fordærvet«. Desuden »drog de ham på et ømt sted på hans legeme« og fratog ham 24 skilling fiskepenge. Sidstnævnte kunne tyde på, at han ernærede sig ved at gå omkring og sælge fisk. Efter overfaldet blev han synet af præsten i Tyrstrup, og seks dage senere kunne han transporteres hjem, hvor han lå med mange smerter. Læge eller bartskeerer har man tilsyneladende ikke ladet hente. Pastor Råde læste den sædvanlige forbøn for ham fra prædikestolen og sluttede med: »Bevar Guds børn, i hvor de i disse onde tider færdes for sligt modvilligt overfald, på det vi må

have fred i fredstid for vore egne, og ikke frygte for dem som for fjenderne. Amen«.

At det stadig var farligt at færdes, fremgår af, at byens skoleholder, Hans Schrøling, i april samme år blev overfaldet på »Raunbjerg vej« og mistede sin pistol, som han som gammel militærmand tilsyneladende stadig færdedes med på sig, og at der i juni 1683 var blevet holdt forbøn for Hans Paulsen i Rebæk »der endnu er såre svag af de hug, en rytter har slagen ham i marken«.

Med det her omtalte ægtepar har vi fået et indblik i livsvilkårene udenfor gårdmandstanden, hvor man ikke i samme grad havde familien og jorden at falde tilbage på, selvom der dog var en datter i nærheden, der kunne træde til, da det kneb mest til sidst.

Ud over de allerede nævnte gamle mænd var der yderligere to i Vonsild: Paul Sørensen f. 1615 og Jacob Jessen f. 1618. Sidstnævnte var født i Store Vi ved Flensborg. Her boede han i 25 år med sin første hustru, men da han blev enkemand, drog han til Åstrup ved Haderslev, hvor han traf Cæcil Mogensdatter fra Ersted, der var enke efter at have mistet sin mand og sine 4 børn under krigene. De blev gift 1663. De boede i halvandet år i et hus ved gården Gymoes, 3 år i Sjølund og kom 1668 til Vonsild, hvor de på skift boede 5-6 forskellige steder, indtil de i 1683 fik til huse i Jørgen Rasmussens landboelshus. Da hun døde i 1686 »kunne han ikke ene hjælpe sig længe, men måtte gribe 3. gang til den hellige ægttestand«. Han var da 68. Trolovens fandt sted 9. januar 1687, fem uger efter hustruens begravelse, så der synes virkelig at have været behov for hjælp. Han levede dog endnu 7 år, idet han døde 1694 og blev overlevet af enken Karen Christensdatter, hvis alder ikke kendes.

Poul Sørensen var født i Seest 1615 på en gård, som en broder senere overtog efter at først faderen var død 1621 og senere stedfaderen under svenskekrigene 1645. Han gik hjemme, havde selv »sæd og kornsalg« og handlede lidt med stude. Imidlertid havde han

overset en forordning, der forbød bønderkarle at handle med stude på egen hånd, så han fik to stude konfiskeret på Haderslev marked. Da han måtte købe dem tilbage efter vurderingen, led han stort tab og ernærede sig derefter sammen med en anden som hus-tømrer og tækkemand. Siden blev han udskrevet til soldat, måtte vandre med staven i hånden til Krempe, hvor han fik sit gevær, men efter kun 2 måneder i Rendsborg og Glückstad blev han sendt hjem. Han fortsatte med arbejde som tidligere og blev i Dalby viet til en pige fra Skærbæk, der havde været gift i Norge, men nu var enke. Sammen slog de sig ned i Frederiksodde (Fredericia), hvor de ernærede sig med ølbryggen og brændevinsbrænden. Der boede de til byen blev erobret og afbrændt. Så slog de sig ned i Brogade i Kolding, hvor hun døde under polakernes tid. Han tog hjem til Seest, hvor han i 1662 blev gift med Mette Hansdatter, der selv havde mistet sin mand og begge sine børn under polakkerne.

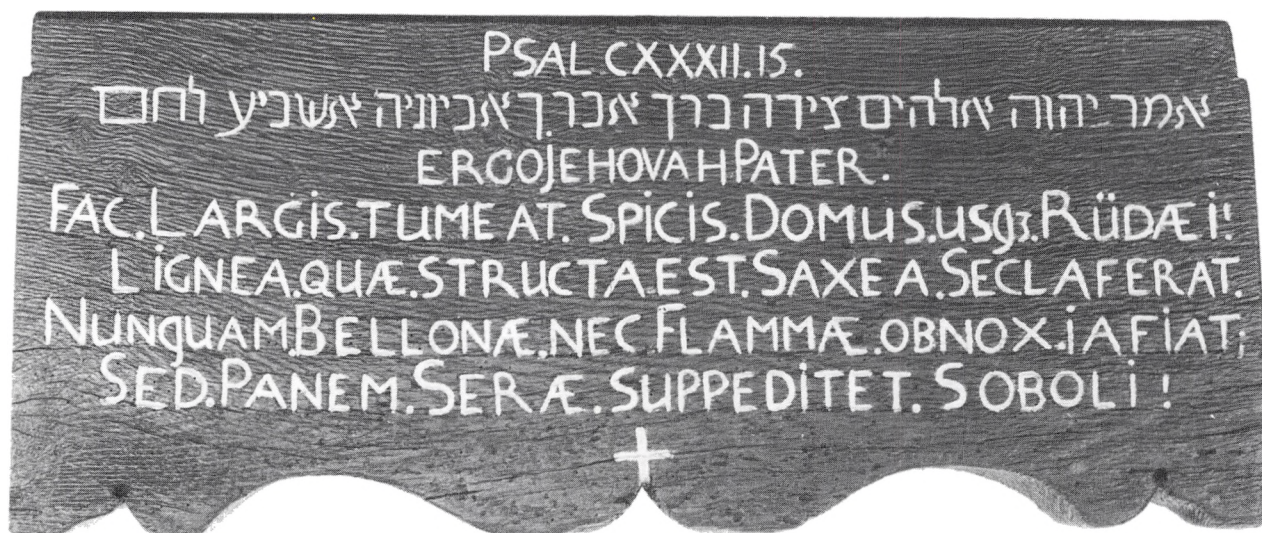
Under normale omstændigheder ville Mette Hansdatter formentlig have levet et liv under trygge forhold. Hun var født 1626 i Skanderup sogn og faderen var sandemand i Anst herred. Hun blev sat i skole i Kolding 1 år, hvor hun lærte at læse, og et halvt år i sy-skole. Derefter tjente hun 2 år hos husfoged og fiskemester Jacob Froms hustru i Kolding. 1645 kom hun til Køge, hvor hun bl.a. tjente hos borgmesteren og hos fru Rise Grubbe Hans Lindenows enke. Hun skaffede hende plads på herregården Vrå i Vendsyssel i 5 år. Ide Lindenow på Vrå var »betænkt at ville have forskaffet hende med en ung kapellan et præsteligt stykke brød«, altså have hende gift med en præst. Imidlertid døde hendes far i 1656, og hun måtte tage hjem og gifte sig med Hans Sørensen, der så overtog fødegården. Som nævnt døde både mand og barn fra hende i polakernes tid, da de måtte flygte til Kolding, og hun ægtede 1661 Poul Sørensen, som hun fik 4 sønner med.

Poul Sørensen og Mette Hansdatter boede 3 år i Seest og overtog fra midsommer 1665 en gård i Von-

sild, som de atter afstod i 1667. Han var da 52 år, men det faldt ham svært »i hans tiltagende alderdom« at besidde gården med skatters og landgilders udredelse, ligeledes med folkeløn, plov- og vogntøj at holde ved magt og at opdrætte kvæg og heste til avlingen. De opgav derfor gården og levede derefter i forskellige landbolshuse i Vonsild i henmod 5 år, indtil de i 1673 flyttede ind i et af pastor Rüdes huse. Af en indbyggerfortegnelse fremgår det, at der i disse huse boede 5-6 familier, som hørte til de økonomisk ringere stillede i sognet. Her boede de så i 17 år. »Han brugte sin bind-økse og tækkenål så længe som hans styrke ville holde med ham og ernærede sig af sine hænder arbejde. Kom ingen nærmere, end de ville have ham og opdrag sine børn til gudsfrygt«. De gik i skole og lærte med god forstand, så det har sikkert glædet moderen, der selv havde gået i skole, og Poul Sørensen, der selv kun var blevet undervist mundtligt i sin katekismus »såsom der dengang ikke blev drevet så hårdt på med skolegangen – desværre!« Om det er præstens hjertesuk eller Poul Sørensens, ved vi ikke, men mon ikke det er præstens? Børnene kom da også godt i vej. Af de tre overlevende kom Severin i kongelig tjeneste i København, Hans opholdt sig efter vidtløftige rejser i London, og Jeb tjente som ladefoged på en herregård på Sjælland. Poul Sørensen døde 1689, hun døde i november 1700 og fik det skudsmål, at hun altid havde vist villig tjenstagtighed mod sin næste, og når der var nød på færde ved barsler, hjalp hun gerne og fremmede med flid de små børns fødsel. Gud gav altid held ved hendes hånd.

Præsten synes at have næret sympati for det gamle par, og det har måske også været medvirkende til, at han lod dem flytte ind i et af sine huse. Trods store vanskeligheder og hårde tab under især polaktiden klarede de sig selv, og det har nok også været med til at skabe respekt omkring dem i sognet. Hvor megen hjælp de fik af Mette Hansdatters familie, ved vi heller ikke, men det nævnes, at hendes søster på Binderup

Pastor Røde levede i en hård tid og satte derfor følgende overligger over en af dørene til sin præstegård: Gud Herren sagde: Dette sted vil jeg visselig velsigne, jeg vil møtte dets fattige med brød (på hebraisk). Derfor Gud Fader, lad Rødes hus altid svulme med rige aks. Det er bygget af træ, lad det bære klippetunge tider! Lad det aldrig hjemfalde til krig eller ild, men lad det give en sildig slægt rigeligt brød! (på latin). P. Eliassens oversættelse er brugt. Overliggeren kan stadig ses på den i 1832 opførte præstegård i Vonsild.

mølle besøgte hende under hendes sidste sygdom.

I al deres forskellighed viser de her gengivne levnedsløb, at ingen af dem, der var født i tiden før trediveårskrigen udbrud var kommet gennem den og de efterfølgende krige og epidemier uden at være mærkede for livet. Dette gælder i høj grad også for den sidste gruppe af gamle i Vonsild: enkerne. Af de ni kvinder, der sad enke i 1685, var de 5 blevet enker i tiden 1657-59, og kun en af de to yngste, Maren Hansdatter, der var født 1618, var blevet gift igen, men var atter blevet enke 1684. Den jævnaldrende Cæcil Hansdatter, der var blevet enke 1658, var blevet gift igen 1668 og levede i 1685 endnu i dette ægteskab. Hendes levnedsløb vil blive fortalt til sidst i denne artikel.

Det kunne være fristende også at gengive enkerens levnedsløb så fuldstændigt, som det er muligt på grundlag af nekrologerne, og selvom der er fællestræk, er det dog enkeltskæbner, der oprulles. Imidlertid vil det blive for vidtløftigt her, og den særligt interesse-rede må henvises til selv at læse dem i kirkebogsudgaven, hvor skriften er moderne, men sproget pastor Rødes originale kernefulde dansk med jysk sprogtonen. Her vil jeg nøjes med at fremdrage nogle væsentlige træk, der belyser tiden, samt undersøge, hvorledes de klarede sig i deres ofte ganske lange enkestand.

I et af præstens huse boede *store og gamle Johanne Nielses*. Hun var 70 år gammel, da hun kom til Vonsild i 1683, efter at hendes mand var død i Nr. Bjert. De

havde oprindelig været gårdfolk i Kobberup ved Skive, men »da de sidste fjender forlod landet, var alt øde for dem«, og de drog med deres 4 børn sydover, hvor de opholdt sig forskellige steder. En datter blev i 1676 gift i Vonsild, og da yderligere en også blev gift der i 1683, drog Johanne herhen sammen med sine to yngste døtre. Sammen »spurgte de deres brød med Gud og æren«, men alligevel fik begge pigerne børn uden at være gift: et par tvillinger og en dreng, som alle døde som spæde. Johanne Pedersdatter selv døde 84 år gammel i 1697.

Maren Laursdatter var kommet til Vonsild i 1663 sammen med sin mand Jacob Hansen. Hun var født i Voer 1611 og havde som ung oplevet, at en broder »kom bort med de kejserlige fjender«, og de hørte aldrig siden fra ham. Da de første svenske tropper forlod landet 1645, blev hun gift, men det eneste barn døde 5 år gammel af kopper. De boede 18 år i Taps sogn, men flyttede 1663 til Vonsild. Da manden døde i 1674, drog hun atter tilbage til sin hjemegn, men fik en aftale i stand med en gårdmand i Vonsild som en slags husbestyrerinde i hans alderdom. Efter hans død var hun overladt til at sørge for sig selv, men fik i høj grad i sine sidste mange år brug for pleje, idet hun led af skinnebessår, og da de var lægt af »en skarp værkgørende flåd i lænden med usigelig ve og lammelser«. Således hengik 7 år, hvor hun ikke kunne tjene til brødet »men måtte vente det af godtfolks senden«. Hun havde til huse hos og blev plejet af Knud Olufsen og hans hustru, og ved begravelsen opfordrede præsten da også menigheden til at lade dem nyde godt af byens fælleseje, så de ikke selv skulle bære alle omkostningerne. Hun døde 1698 i en alder af 87 år. Det er værd at lægge mærke til, at der ikke gøres bemærkning om, at man ikke har fundet det naturligt, at hun fik sin pleje i Vonsild, selv om hun var uden familær tilknytning til byen.

Bodil Jepsdatter havde derimod stærk tilknytning til by og egn og fik en betydelig blidere skæbne. Hun var født 1614 af velstående gårdmandsfolk i Halk og blev

sendt til Kolding under Kejsertiden for at lære at væve hos en ældre søster der. Hun ernærede sig med dette i 13 år og blev gift i Kolding, blev enke og gift igen. Sammen med sin familie flyttede hun til Vonsild 1662, hvor de boede til leje forskellige steder, indtil rådmænd i Kolding Zone Pedersen betalte indfæstning for dem på en gård. To døtre blev gift med gårdmænd i byen, og efter mandens død 1677 boede hun i gården hos den yngste datter, og »gjorde hvad hun kunne til gavn og gode«. Også hun blev 87, idet hun først døde 1701.

Fem af de gamle kvinder var blevet enker i tiden 1657-59. Ældst var *Mette Gregersdatter*, f. 1608 i Vonsild. Hun blev gift 1644 og fik det sene giftermål til trods (»Så gammel bliver sjælden nu en pige«) ni børn: de 4 døde og blev begravet i Kolding »medens de svenske fjender var i landet«, hendes mand og yderligere 4 børn døde under polakkerne. Kun den ældste søn, Gregers Sørensen, overlevede og bosatte sig senere i Dalby. Hendes sidste godt 30 år blev omflakkende, idet hun på skift boede kortere eller længere tid hos familie, længst hos sin broderdatter i Vonsild, hvor hun i flere omgange opholdt sig ialt 18 år, og hvor hun døde i 1689, 85 år gammel. Hendes skæbne er således med til at kaste lys over, hvorledes familien opfattede forsørgelsesforpligtelsen: det var ikke kun et spørgsmål mellem forældre og børn eller børnebørn, også de videre forgreninger kom ind i billedet, i det mindste periodisk og formentlig efter økonomisk formåen.

Maren Sørensdatter var et år yngre, f. 1609 i Karby på Mors. Sin første mand mistede hun efter Kejserkrigen, den anden i polakernes tid. Af andet ægteskab havde hun 4 børn, hvoraf 3 døde spæde. I 10 år klarede hun sig selv, men da datteren blev gift i Vonsild, flyttede hun ind hos hende, »men snart efter valgte hun at være hos fremmede godtfolk til huse og ville ikke give årsag til nogen fejltagelser eller misforståelser mellem datteren og hendes mand«, og søjer præsten til »sjældent svarer børnenes forhold til deres forældres håb«.

Hun ernærede sig til det sidste ved sine hænder arbejde og døde 82 år gammel i 1691.

Lene Ebbesdatter var husmandsdatter fra Vonsild, født 1615 og gift som 19-årig. Af hendes 4 børn døde den yngste sammen med faderen i polaktiden i Kolding. Da de to ældste kunne klare sig selv, drog hun efter freden med det yngste barn tilbage til Vonsild, hvor de fandt deres tidligere gadehus nedbrudt. Da de »ikke havde evne eller husbond til at bygge det op igen, opholdt de sig hos godtfolk i deres huse«. Imidlertid vendte sønnen tilbage til Vonsild og overtog en gård, hvor hun derefter flyttede ind. I 37 år virkede hun som jordemoder, »idet fromme og kristelige dannekvinder betroede hende deres dødssmerte og førlighed. Og hun blev siden den tid, Gud gjorde hendes hænder lykkelige, brugt hos adel og uadel, i Kolding og i Jylland og i omkringliggende nabosogne og fik fornemme folks yndest, ros, ære, tak og god belønning«. En del af pengene blev brugt til medgift, så døtrene blev godt gift, og mon ikke også det var hende, der betalte for, at sønnen kunne overtage en gård? Hun døde 1698, 83 år gammel, efter »at Gud gav hende held at få det søde oldemoders navn at se og høre«. Alt i alt velnok den lykkeligste af beretningerne, som tilmed indebærer social fremgang for familien, takket være hendes evner som en dygtig jordemoder og måske lidt af en klog kone også?

Margrethe Pedersdatter var fra Grønninghoved, hvor hun blev født 1617. Hun blev gift i 1648 og fik 6 børn, men manden og et af børnene døde i Kolding i polakernes tid. Hun kom aldrig rigtigt på fode igen, var en tid i Norge med sin søn, kom tilbage og flyttede ind hos en datter, der var gift på en gård. Her opholdt hun sig, »så længe hun holdt til det ud i hendes tynde skæbne«, derefter hos en anden datter, nogen tid hos fremmede og i Kolding for tilsidst at vende tilbage til datteren i Vonsild, hvor hun døde 73 år gammel i 1690. Bemærkningen om den »tynde skæbne« lader ane, at det har været et fattigt liv, hvor hun har måttet skifte opholds-

sted gang på gang, da ingen øjensynligt havde rigtig råd til at have hende boende fast, et træk der ofte går igen i nekrologerne.

En række af de her gengivne skæbner har således næppe udskilt sig på de generelle punkter fra en stor del af den jævndrende anonyme befolknings levnedsløb. Det særlige er, at vi her har en kilde til at belyse dem. Der er dog skæbner, der er så markante, at de klart udskiller sig, og som indeholder træk, man ikke glemmer så let igen.

Dette gælder *Maren Hansdatters* levned. Allerede optakten i nekrologen lader læseren ane dette: Maren Hansdatter er født i Kabdrup seks uger før Mikkelsdag, da om vinteren den store komet lod sig se, som førte 30-årskrigen i Tyskland efter sig. Herpå følger en beskrivelse af hendes opdragelse og ægteskab med Oute Andersen i 1646. Beretningen om de følgende år fortjener at læses, som Hans Råde i 1690 nedfældede den. Dog, som de øvrige citater, let moderniseret: »Gud velsignede dem med fire børn: 3 drenge og en pige. Den ældste søn Anders døde for 25 år siden her hos os og var da over 15 år gammel, den anden søn, Hans, døde i fjendetiden vest på og hviler hans ben i Åstrup sogn. Den tredie søn, Laurs, døde spæd, kun 14 uger gammel, og datteren Kirsten, blev ikke uden 5 år gammel. Da hun havde levet med hendes mand i 11 år, da indfaldt den besværlige svenske krigstid anno 1657, hvor de det følgende år måtte med andre Guds børn forløbe hus og hjem og flytte til Kolding. Der mødte hende også stor modgang under polakkernes grumhed, da hendes kære mand, nu sal. Oute Andersen, døde for hende. Og da de ubarmhjertige polakker så hans lig liggende i huset, da ville de ikke tåle det hos sig i huset, men hun måtte tage hans døde legeme på hendes skuldre og gå ud med ham, hvorhen hun kunne, indtil hun fandt godtfolk, der tog hende og hendes lig ind så længe, at hun kunne få en kiste gjort og få ham begravet. Siden drog hun med hendes 2 beholdne sønner vester ud og søgte efter brød, indtil hun

Tjenestefolk foran Vonsild præstegård ca. 1880. Til venstre ses murer Lauenborg, der er omtalt s. 94. Over dem en overligger, der stammer fra Hans Rüdes tid. Her står: Herre! Glæd os efter de dage, som du har plaget os efter de år, som vi har lidt ulykke! H. Johan Rüde (alder 40 år) Wälburg Schröderinn (alder 37). Anno 1673 den 10. april.

efter freden kom hjem igen til stedet og blev af den ærlige og forstandige karl Søren Andersen begæret til et hæderligt ægteskab. De blev viet 1661, 3. juledag. Og skønt hun hverken fødte denne mand søn eller datter, selvom hun kun var 43, da de kom sammen, så levede de godt sammen. Gud velsignede dem, at de bragte gården igen i en god tilstand«. Da hun blev enke for

anden gang, det skete i 1684, fik hun lov til at sidde i et roligt enkesæde, indtil hun selv døde 72 år gammel i 1690. Det havde manden ordnet med den nye besidder, inden han døde. Også denne historie endte altså relativt godt, men det kan være svært at forestille sig, hvorledes Maren Hansdatter overlevede rent menneskeligt.

Kort over den nordøstlige del af Nordslesvig fra 1804 i Dronningens håndbibliotek.

Den sidste af de gamle kvinder, hvis liv her skal op-
ruller, er *Cæcil Iversdatter*, der samtidig var den yngste.
Hun var født 1618 i Vildbjerg sogn i Hammerum her-
red i Midtjylland. Hun synes at have været et livligt
gemyt. Efter at have tjent forskellige steder, bl.a. på
Lolland, kom hun som 25-årig hos en enkemand i
Vonsild, og »hos ham kom hun af ungdoms enfoldig-
hed i fald«, så de fik et barn sammen, som imidlertid
døde. Hun var derefter gift i 14 år og fik 5 børn, som

»alle døde i køn opvækst i polakkernes tid anno 1658 i
Kolding«, og faderen døde 8 dage efter, at det sidste af
børnene var dødt. Herefter drog hun tilbage til sin
hjemegn, hvor hun lærte at binde fine uldne nattøjer,
hvorved hun siden ernærede sig. I 1663 blev hun, 45
år gammel, igen besvangret og vandrede højgravid
den lange vej til Vonsild for at få sin skudsmålsseddel
i håb om at blive gift med barnefaderen. Men des-
værre for hende blev ægteskabet ikke til noget denne-

gang, og også dette barn døde. I 1666 vendte hun tilbage til Vonsild, og 2 år efter blev hun gift med Morten Nielsen, en enkemand fra Vendsyssel, der arbejdede som tjenestekar i byen. »De levede sammen som fattigfolk kan, ikke som de vil«, skriver pastor Røde. I en periode på 5 år havde de arbejde i Taps, men vendte tilbage til Vonsild, som synes at have været et godt sted at bo. Morten Nielsen var plaget af gigt og led af hovedpine. Sin dødelige sygdom pådrog han sig i 1692, da han som 72-årig var ude i en tørvegrav for at skære siv. Efter 11 ugers sygdom døde han. Hun overlevede ham i 17 år, men havde siden hans død levet i armod og nydt almisser, da hun ikke selv længere kunne tjene til føden. Hun blev knap 81 år, inden »Gud gjorde en god ende på hendes usle levnet i denne møjsommelige verden«.

Pastor Rødes ovenfor anførte karakteristik af Cæcil Iversdatter og hendes sidste mands liv: »De levede sammen som fattigfolk kan, og ikke som de vil« er en ganske prægnant karakteristik, der kunne stå over mange almindelige danskeres levnedsløb, ikke kun i 1600-tallets Vonsild, men også andre steder og helt frem i vort århundrede. Det er svært på grundlag af 16 levnedsløb at uddrage nogle generelle iagttagelser. Men selv om det ikke er særlig originalt, kan det i det mindste konstateres, at en solid placering i gårdmandsklassen, der ofte var forbundet med et net af slægtskabsforbindelser i omegnen, har været den bedste alderdomsforsikring. En del kvinder klarede sig dog også uden disse forbindelser i kraft af egen beskæftigelse så som jordemodervirksomhed og håndarbejde, i det mindste indtil de blev aflægs. Også for fattigfolk var kontakten med slægtninge i bredere forstand udbredt og måske af større betydning, end man har været tilbøjelig til at vurdere den på grundlag af undersøgelser af senere folketællinger. Fattigfolk flyttede, også i normale tider, en del rundt. Deres familie var derfor mere spredt, og dette kan være en del af forklaringen på, at de er svære at finde som »aftægts-

folk« hos slægtninge, hvis undersøgelsen kun omfatter få sogne. Endelig kan man konstatere, at den senere så berygtede tendens til at lempe fattigfolk over sognegrænsen tilsyneladende endnu ikke kendes. Den er formentlig først opstået sammen med begrebet »forsørgelsesberettigelse« i 1700-tallets fattiglovgivning.

Vonsild er i dag en del af Kolding Kommune. Det var ikke tilfældet på pastor Rødes tid. Tværtimod var Vonsild og Kolding i administrativ henseende meget fjernt fra hinanden, idet grænsen mellem kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig adskilte de to samfund. Alligevel er det meget tydeligt, at det er Kolding, der er »centerbyen«, for at bruge et moderne udtryk, selvom de administrative forretninger skulle klares i Haderslev. Det er også helt klart, at befolkningen var orienteret mod nord. De fleste havde i deres ungdom været langvejs borte for at tjene: på Sjælland, på Lolland eller i Norge, men aldrig sydpå, når bortses fra militærtjeneste. Til belysning af disse og mange andre forhold rummer såvel Vonsild kirkebog 1659-1709 som den ligeledes udgivne Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683 et stort og stadigvæk ikke fuldt uddyttet materiale.

Kilder og henvisninger

Fremstillingen bygger på de trykte udgaver af Vonsild kirkebog 1659-1708 (1982) og - i mindre grad - Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683 (1987), begge udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe. De behandlede levnedsløb findes i følgende nekrologer, idet oplysninger fra slægtnings nekrologer også er inddraget: Nis Christensen (nekrolog nr. 8), Lene Ebbesdatter (174), Mette Gregersdatter (57), Maren Hansdatter (63), Cæcil Iversdatter (58, 184a), Bodil Jebsdatter (209), Jacob Jensen (124), Maren Laursdatter f. 1611 (98, 181a), Maren Laursdatter f. 1614 (223), Maren Madsdatter (6), Karen Nielsdatter (25), Johanne Pedersdatter (99, 158), Margrethe Pedersdatter (85), Maren Sørensensdatter (94), Michel Sørensens (24) og Poul Sørensens (50).